

Бертолт Брехт

За популярността на криминалния роман¹

Несъмнено криминалният роман притежава всички признаци на процъфтяващ литературен отрасъл. В периодичните анкети за бестселъри той почти отсъства, но това в никакъв случай не произтича от факта, че въобще не го причисляват към „литературата“. Много по-вероятно е широките маси наистина все още да предпочитат психологическия роман, а криминалният да бъде поставян начело само от една, макар и многочислена, но все пак непреобладаваща общност от знаещи. Само че за тях четенето на криминални романи е взело характера и силата на навик, и то интелектуален навик.

Невъзможно е четенето на психологически (или може би следва да се каже — литературни) романи да се нарече със същата увереност интелектуално, защото психологическият (литературният) роман печели читатели чрез операции, съществено различаващи се от операциите на логическото мислене. Криминалният роман третира логическото мислене и го изисква същевременно от читателя. В това отношение той е близък до кръстословицата.

В съответствие с това криминалният роман притежава схема и проявява силата си в нейните вариации. Превръщайки библиотеката в имението на лорда в място на убийството, нито един автор на криминални романи не изпитва и най-малки скрупули, въпреки че това е във висша степен неоригинално. Характерите рядко се променят, а мотиви за убийство съществуват съвсем малко. Добрият автор не влага твърде много талант или размисъл нито в разработката на нови характери, нито в измислянето на нови мотиви за престъпление. Не това е важно за него. Този, който, като научава, че десет процента от всички убийства се извършват в дома на свещеника, възкликва: „Винаги едно и също!“, не разбира същността на криминалния роман. Със същия успех той би могъл още при вдигането на завесата в театъра да извика: „Винаги едно

¹ Есето на Бертолт Брехт (1898—1956) открива втория том на сборника „Криминалният роман“. Печатано е по т. 19 на събраните му съчинения в издателство „Зуркамп“.

и също!“ Оригиналноста се състои в друго. Фактът, че характерното отличие на криминалния роман се свежда до вариациите на повече или по-малко постоянни елементи, придава на целия жанр дори определено естетическо ниво. Това е един от признаците на култивиран литературен отрасъл.

Впрочем възклицанието на профана: „Винаги едно и също!“ — почива на същата грешка, каквато е мнението на белия, че всички негри изглеждат еднакво. Съществуват множество схеми на криминални романи, важно е само това да бъдат именно схеми.

Както самият свят, така и криминалният роман е владение на англичаните. Кодексът на английския криминален роман е най-богат и най-заплетен. Той се горее с най-старите правила и те са изложени в хубави есета. Американците разполагат с къде по-слаби схеми и от английска гледна точка се провиняват в надпреварата за оригиналност. Техните убийства се произвеждат като на конвейер и имат епидемичен характер. В някои случаи романите им слизат до нивото на thriller, т. е. тръпката вече не е духовна, а чисто нервна.

Добрият английски криминален роман е преди всичко почтен. Той показва морална сила. Да се играе по правилата на играта, е въпрос на чест. Читателят не трябва да бъде мамен. Целият материал му се предоставя, преди детективът да разреши загадката. На читателя се дава възможност сам да се залови с разрешаването.

Удивително е до каква степен основната схема на добрия криминален роман напомня метода на работа на нашите физици. Първо се записват определени факти. Ето го трупът. Часовникът е счупен и показва два часа. Икономката има здрава леля. Небето в тази нощ е било покрито с облаци и т. н., и т. н. След това се изготвят работни хипотези, които биха могли да покрият фактите. Добавянето на нови и отхвърлянето на вече известни факти принуждава да се търси нова работна хипотеза. Накрая се извършва проверката на работната хипотеза: експериментът. Ако постановката е правилна, убиецът следва да се появи тогава и тогава, там и там в резултат на възприетите мерки. Решаващо е обстоятелството, че не действията произтичат от характерите, а характерите от действията. Вижда се как действуват хората, и то фрагментарно. Мотивите им са неясни и трябва да бъдат разкрити логически. Предполага се, че действията им са определени от интересите им, като при това интересите са почти винаги материални. Именно те биват издирвани.

Тук виждаме доближаване до научната гледна точка и огромно отдалечаване от психологическия роман, основан върху самонаблюдението.

Много по-маловажно е например, че в криминалния роман се

описват научни методи и че голяма роля играят медицината, химията и механиката: цялата концепция на криминалния автор е под влияние на науката.

На това място може да се спомене, че и в съвременния литературен роман у Джойс, Дьоблин, Дос Пасос се забелязва очевидно разделяне между субективна и обективна психология; даже в най-новия американски веризъм изплуват такива тенденции, въпреки че и в този случай би трябвало да се касае за обратно развитие. За да се забележи връзката между произведенията с висша сложност на Джойс, Дьоблин, Дос Пасос и криминалния роман на Сайерс, Фриман и Роуд², трябва, разбира се, да стоим настрана от естетическите оценки, но когато тази връзка бъде забелязана, става ясно, че при цялата си примитивност (не само естетическа) криминалният роман отговаря на потребностите на хората от епохата на науката повече, отколкото произведенията на авангарда.

Подчертавайки популярността на криминалния роман, сме длъжни да отчитаме в достатъчна степен глада на читателя за приключенски събития, обикновено напрежение и други подобни, които този роман удовлетворява. Той доставя удоволствие с това, че показва действащи хора, дава на читателя възможността да съпреживее действието, имащо конкретни и очевидно установими последствия. Героите на криминалния роман оставят следи не само в душите на ближните си, но и в телата им, а и на градинската пръст пред библиотеката. От едната страна стоят литературният роман и реалният живот, от другата — криминалният роман, особен разрез на реалния живот. Човекът в реалния живот рядко мисли за това, че оставя следи, дотогава, докато не се окаже углавен и полицията не открие тези следи. Животът на атомизираната маса и колективизирания индивид на нашето време протича без следи. В това отношение криминалният роман предлага своето рода заместители.

Приключенски роман едва ли може да се напише иначе, освен като криминален: приключенията в нашето общество са от криминално естество.

Но интелектуалното наслаждение на читателя се осъществява в задачата главооблъсканица, която криминалният роман поставя пред детектива и читателя.

Широко поле, на което да се разиграе, получава преди всичко дарбата за наблюдателност. От деформациите на сценичната карти-

² Сайърс, Дороти Ли (1893—1957) — английска писателка на криминални романи; Ричард Остин Фриман (1862—1943) — английски автор на криминални романи, формулирал през 1924 г. „основни принципи на жанра“; Джон Роуд (Сесил Джон Чарлс Стрийт — р. в 1884 г.) — английски автор на криминални и детективски романи.

на се възпроизвежда разигралото се произшествие; по бойното поле се реконструира самата битка. Неочакваното също играе роля. Ние трябва да открием противоречието. Ръцете на хирурга са в мазоли, подът е сух, макар че прозорецът е отворен и е валияло дъжд; икономът е бил буден, но не е чул изстрела.

След това критично се разглеждат показанията на свидетелите: това е лъжа, а това — грешка. В последния случай ние наблюдаваме, така да се каже, с помощта на неточни инструменти и сме длъжни да определим степента на отклонението. Наблюдавайки, правейки изводи и стигайки до решения, ние изпитваме задоволство дори и заради това, че ежедневието рядко дава възможност за толкова действителен процес на размисъл, а и между наблюдениято и извода, между извода и решението обикновено се вклиняват много пречки. В повечето случаи ние въобще не сме в състояние да използваме наблюденията си, дали ги правим, или не — това не оказва никакво влияние върху хода на нашите отношения. Ние не сме господари нито на своите изводи, нито на решенията си.

В криминалния роман ние винаги получаваме точно очертани отрязъци от живота, изолирани, ограничени малки комплекси произшествия, където механизмът на причинността функционира задоволително. Това създава удоволствие от размишленията. Да вземем един прост пример, този път от една криминална история. Убийството е извършено със светилен газ. Престъпници могат да бъдат двама души. Единият има алиби за полунощ, другият за сутринта. Решението се основава на факта, че на прозореца са намерени няколко мъртви мухи. Следователно убийството е извършено призори: мухите са се намирали на осветения прозорец — ето по какъв начин могат действително да се решават въпросите от нашия толкова объркан живот.

Неизвестен убит се разпознава също по пътя на доставящи удоволствие умозаклучение в ограниченото поле на разследването. Последством точни наблюдения се установява неговото социално и географско местоположение. Намерените до него дребни предмети постепенно придобиват биография. Зъбната протеза е направена от еди-кой си зъболекар, но още преди да е установено това, че убият е бил в добро финансово състояние във времето, когато е поръчвал протезата: тя е скъпа.

Кръгът на заподозрените също е малък. Върху тях може да се установи точно наблюдение, могат да бъдат подложени на малки тестове. Този, който разследва (детектив и читател), пребивава в странно освободена от условности атмосфера. Престъпникът може да бъде както подлият барон, така и верният до гроб слуга или седемдесетгодишната леля. Нито един министър от кабинета

не е извън подозрение. Дали е убил своя ближен, се решава от полето, на което действуват единствено мотивът и поводът.

Удоволствие ни доставя начинът, по който авторът на криминални романи ни довежда до разумни съждения, като ни застава да се откажем от предубежденията си. Затова той трябва да владее изкуството на прелъстяването. Преплетените в убийството лица той трябва да надари както с несимпатични, така и с атрактивни черти. Трябва да провокира нашите предубеждения. Човеколюбивият стар ботаник не може да бъде убиецът — ни застава да възкликнем авторът. От два пъти съдения за браконьерство градинар може да се очаква всичко — ни застава да въздъхнем авторът.

Хилядократно предупредени (а именно от четенето на хиляди криминални романи), ние отново забравяме, че решават само мотивът и поводът. Единствено обществените условия правят престъплението възможно и необходимо: те насилват характера, така както са го създали. Разбира се, убиецът е зъл човек, но за да стигнем до този извод, ние трябва да му припишем убийството. Криминалният роман не посочва по-пряк начин за разпознаване на морала му. По такъв начин всичко се свежда до търсене на причинната зависимост. Главното интелектуално удоволствие, което ни предлага криминалният роман, се състои в установяването на причинността в човешките постъпки.

Трудностите, които изпитват нашите физици в областта на причинността, ние несъмнено срещаме повсеместно в ежедневиия си живот, но не в криминалния роман. В ежедневиия живот, когато става дума за обществени ситуации, ние, точно както и физиците в определени области, зависим от статистическата причинност. По всички жизнени въпроси, с изключение може би на най-примитивните, ние трябва да се задоволим с изчисляването на вероятностите. Ще получим ли една или друга длъжност, ако имаме един или други знания — в най-добрия случай това може да е единствено въпрос на вероятност. Ние не можем да мотивираме еднозначно дори своите собствени решения, да не говорим за решенията на другите. Предоставените ни възможности са във висша степен неясни, завоалирани, заличени. Законът за причинността действува в най-добрия случай отчасти.

В криминалния роман той действува напълно. Няколко изкусни прийома отстраняват източниците на пречки. Зрителното поле ловко се стеснява. И умозаклученията се предприемат със задна дата, изхождайки от катастрофата. Точно така попадаме в позиция, много удачна, разбира се, за спекулация.

Същевременно тук можем да използваме един начин на мислене, който животът е изработил у нас.

Стигнали сме до съществен момент от нашето малко разследване: защото умствените операции, възможност за които ни предоставя криминалният роман, са така изключително популярни в наше време.

Своя жизнен опит ние получаваме под формата на катастрофа. От катастрофите е нужно да извличаме начина, по който функционира нашият съвместен обществен живот. Размишлявайки за депресиите, революциите и войните, ние трябва да извличаме „inside story“³. В мига, когато прочитаме вестника (а и сметки, известия за уволнение, мобилизационни известия и др.), ние вече чувствуваме, че някой е направил нещо така, че е станала истинска катастрофа. Какво значи и кой го е направил? Зад събитията, които ни съобщават, ние предполагаме други събития, за които не ни съобщават. Това са истинските събития. Само ако ги познавахме, бихме разбрали.

Единствено историята би могла да ни вразуми по повод на тези истински събития — ако на действащите лица не се е отдало напълно да ги прикрият. Историята се пише след катастрофите.

Същинското положение на интеллигентите, определено от това, че те са обект, а не субект на историята, формулира онова мислене, което те с удоволствие могат да прилагат спрямо криминалният роман. Съществуването зависи от неизвестни фактори. „Нещо ще се случи“, „нещо се задава“, „възникна ситуация“ — чувствуват те и умът им тръгва на разузнаване, но дори и да настъпи яснота, тя идва едва след катастрофата. Убийството е извършено. Какво се е мътило преди това? Какво се е случило? Що за ситуация е възникнала? Ето сега може би ще ни се отдаде да разберем.

Тази точка вероятно не ще да е решаващата, тя сигурно е само една от многото. Непопулярността на криминалният роман се дължи на много причини, но все пак тази ми се струва една от най-интересните.

Превод и бележки: Младен Влашки

³ На разговорен английски означава „скритата, истинската причина“.